

УСТАНОВКА НА МІЖЕТНІЧНУ ВЗАЄМОДІЮ ЯК КРИТЕРІЙ КУЛЬТУРИ МІЖЕТНІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

У статті на підставі експериментального дослідження розкривається роль установки під час міжетнічної взаємодії, як одного з критеріїв культури міжетнічного спілкування.

Ключові слова: установка, установка на міжетнічну взаємодію, компоненти установки, критерій культури міжетнічного спілкування.

Постановка проблеми. Досконалість культури міжетнічного спілкування залежить від багатьох факторів. Серед них не останнє місце займають такі соціально-психологічні та культурні чинники як досвід, потреба, здатність, схильність, вихованість. Остання особливо важлива. Вона акумулювала в собі готовність до соціального та культурного життя відповідно до прийнятих у суспільстві норм поведінки. Ця готовність до життя в педагогічній науці отримала зв'язок з поняттям «установка».

Теорія установки, яка була розроблена Д. М. Узнадзе, дає можливість зрозуміти сутність душевного життя людини. Головним тезисом цієї теорії є те, що пізнання, почуття та воля «...без виключення є свідомими психічними переживаннями» [4, с.5]. Тобто, їх розвиток можна контролювати. І одним з основних засобів такого контролю залишається виховання. Отже закладені під час виховання людини установки впливають на його поведінку у суспільстві, на його сприйняття інших людей або ситуації у житті, на його ставлення до себе, до знайомих або незнайомих людей з тими чи іншими відмінностями, на його здатність або, навіть, бажання спілкуватися.

В умовах сучасних потреб українського суспільства виховний процес підлітка у будь-якому разі втрачає певну завершеність без належної сформованості соціальної установки на міжетнічну взаємодію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ця проблема не нова. Запропонована теорія установки знайшла широке використання у дослідженні міжетнічних стосунків та проблем виховання. У вітчизняній науці ідея розглянути міжетнічну взаємодію, полікультурну соціалізацію або виховання національної самосвідомості через призму установки вже стала майже класикою психологічного або педагогічного дослідження. Наприклад, основні компоненти психічного життя людини – когнітивний (пізнання), емоційний (почуття) та поведінковий (воля) – активно використані у наукових роботах О.В. Волошиної, Г.А. Назаренко, Р.А. Шулигіної, В.В. Борісова, З.Т. Гасанова, В.П. Комарова, Р.І. Кусарбаєва, І.І. Серової, О.М.Попової та багатьох інших.

Метою нашого дослідження, що викладено у цієї статті, є розкриття ролі установки під час міжетнічної взаємодії, як одного з критеріїв культури міжетнічного спілкування.

Виклад основного матеріалу. Одним з основних елементів регуляції поведінки суб'єкта, як окремих вчинків, так і цілісної системи діяльності, сучасні дослідники вважають установку як стан готовності до певних дій у конкретній ситуації діяльності [1, с.14]. Згідно із загальноприйнятим уявленням про структуру установки, можна відокремити три основні компоненти: когнітивний (що складається зі знань про об'єкти та ситуації діяльності), емоційний (який являє собою емоційно забарвлене ставлення – результат співвіднесення знань із потребами) та поведінковий (дії, які суб'єкт готовий вчинити по відношенню до об'єкта установки) [1, с. 28-29].

Як індикатори кожного з основних компонентів установки на міжетнічне спілкування нами було сформульовано три питання, які відображають різний ступінь інтенсивності та спрямованості кожного з цих компонентів:

Когнітивний компонент. Я взаємодію (спілкуюсь) з представниками інших (не моєї) національностей

- практично кожен день
- кілька разів на місяць
- кілька разів на рік
- я спілкуюсь лише з представниками моєї національності
- важко відповісти

Емоційний компонент. Як Ви ставитесь до взаємодії (спілкування) з представниками інших (не Вашої) національностей?

- мені подобається взаємодіяти (спілкуватись) з представниками інших національностей

- мені все одно, до якої національності належить людина, з якою я взаємодію (спілкуюсь)

- мені не подобається взаємодіяти (спілкуватись) з представниками інших (не моєї) національностей

- я намагаюсь взаємодіяти (спілкуватись) лише з представниками моєї національності
- важко відповісти

Поведінковий компонент. Чи виникають у Вас конфлікти через те, що оточуючі належать до іншої (не Вашої) національності?

- не виникають
- виникають дуже рідко
- виникають періодично
- виникають постійно
- важко відповісти

Варіанти відповідей було узгоджено за такими принципами: а) порядкова шкала як основа формування "віяла відповідей"; б) послідовність варіантів від максимальної вираженості ознаки до мінімальної; в) п'ять варіантів відповіді. Кожному з варіантів було присвоєно умовний бал – від "4" (максимальна вираженість ознаки) до "0" ("важко відповісти").

На наступному етапі з використанням методики конструювання соціологічних індексів "Логічний квадрат" [2, с. 96; 3, с. 103-104] на основі усіх можливих варіантів відповідей на всі три питання ($5*5*5 = 125$ сполучень) було побудовано ряд можливих значень індексу, який являє собою суму балів, які відповідають певному варіанту сполучення варіантів відповіді на всі три питання. Значення даного аддитивного індексу знаходиться у діапазоні $0 \leq \Sigma \leq 12$. Цей діапазон охоплює 13 значень, які можна згрупувати у 3 категорії: 0-4 – низький рівень установки на міжетнічне спілкування, 5-8 балів – середній рівень, 9-12 балів – високий рівень.

Таким чином, на основі відповідей на три питання, що відображають основні компоненти установки на міжетнічне спілкування, кожному респонденту в результаті приписувалося значення відповідного індексу. На основі значення цього індексу можна зробити висновок про рівень розвитку в респондента установки на міжетнічне спілкування.

Нами було обрано експериментальний план для двох груп (експериментальної та контрольної) з попереднім та підсумковим тестуванням за схемою "тест – вплив – ретест". До експериментальної вибірки було включено 404 учні старших класів 5 шкіл Донецька. У чотирьох школах було обрано по 4 класи (по 2 класи одного року навчання, один з яких було включено до експериментальної групи, а інший – до контрольної). Із учнями експериментальної групи проводились заняття за програмою розвитку культури міжетнічного спілкування. Учні контрольної групи навчалися за звичайним навчальним планом.

Таблиця 1.

Розподіл учнів експериментальної та контрольної груп за рівнем розвитку установки на міжетнічне спілкування до та після експериментального впливу

Показник	Дані за групами та етапами експерименту					
	"Тест"		"Ретест" (контр.група)		"Ретест" (експерем.група)	
	N	%	N	%	N	%
Низький	96	23,8	52	23,0	27	15,1
Середній	269	66,5	146	64,6	103	57,9
Високий	39	9,7	28	12,4	48	27,0
Загалом	404	100	226	100	178	100

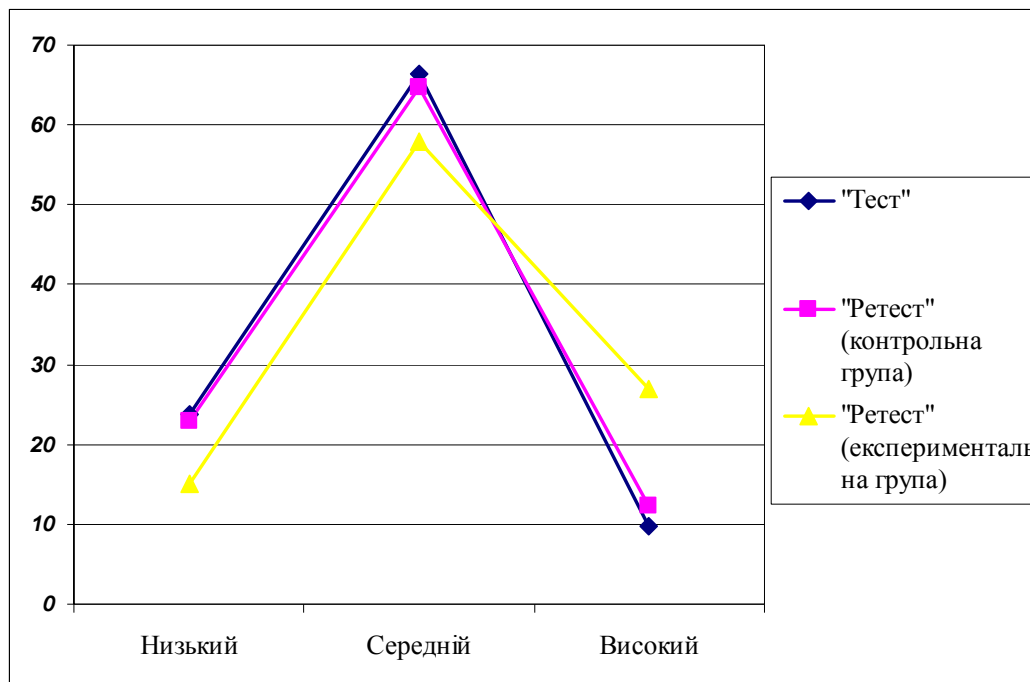

Рисунок. 1. Розподіл учнів експериментальної та контрольної груп за рівнем розвитку установки на міжетнічне спілкування до та після експериментального впливу

Як видно з даних, наведених у таблиці, майже чверть респондентів (23,8%) мають низький рівень розвитку установки на міжетнічне спілкування. Дві третини (66,5%) учнів, що взяли участь у дослідженні, мають середній рівень розвитку установки і лише кожний десятий (9,7%) продемонстрував високий рівень розвитку установки на міжетнічне спілкування.

Після експериментального впливу розподіл респондентів у контрольній групі змінився мінімально, порівняно із тестовим опитуванням. У розподілі ж учнів експериментальної групи за рівнем розвитку установки на міжетнічне спілкування, відбулися помітні зміни. Так, кількість учнів, що відносяться до підгрупи з низьким рівнем розвитку установки на міжетнічне спілкування, зменшилася до 15,1%, також до 57,9% зменшилася частка учнів, які продемонстрували середній рівень розвитку установки на міжетнічне спілкування, а підгрупа школярів, які мають високий рівень розвитку установки на міжетнічне спілкування, стала більш чисельною – частка учнів, які потрапили до неї, зросла до 27%.

Для статистичної оцінки значущості змін, які відбулися в учнів, що склали експериментальну групу, ми використали критерій F Фішера, який дозволяє визначити, чи значущо розрізняються дисперсії ознак. Якщо обчислене значення критерію F Фішера більше за критичне для певного рівня значущості та відповідних чисел ступенів свободи, то дисперсії вважаються різними.

Таблиця 2.

Двухвыборочный F-тест для дисперсии

Двухвыборочный F-тест для дисперсии

	<i>Переменная 1</i>	<i>Переменная 2</i>
Среднее	6,101124	6,904494
Дисперсия	7,334349	5,646194
Наблюдения	178	178
df	177	177
F	1,29899	
P(F<=f) одностороннее	0,041355	
F критическое одностороннее	1,281377	

Як видно з таблиці, $F_{\text{емп.}} > F_{\text{кр.}}$ при $p \leq 0,05$. Таким чином, можна стверджувати, що зміни, які відбулися у рівні розвитку установки на міжетнічне спілкування в учнів старших шкіл м. Донецька завдяки експериментальному впливу є статистично значущими, що підтверджує ефективність навчальної програми.

Також розглянемо відносний внесок кожного з компонентів у динаміку індексу розвитку установки на міжетнічне спілкування. Основою формування установки є когнітивний компонент, тобто знання, які є в індивіда щодо предмету установки. По відношенню до установки на міжетнічне спілкування змістом цього компоненту є знання про особистісні риси, манери, традиції тощо представників інших національностей. Отримати такі знання можна лише маючи певну кількість контактів з представниками національностей, які відрізняються від національності респондента, у спілкуванні та взаємодії з ними. Непрямим, але досить надійним, показником обізнаності респондента стосовно представників інших національностей є частота взаємодії. Тому шкалу для вимірювання цієї ознаки побудовано за принципом зменшення частоти контактів: від "практично кожен день" до "я взаємодію (спілкуюсь) лише з представниками моєї національності".

Розподіл школярів, що взяли участь у дослідженні, за підгрупами в залежності від рівня розвитку когнітивного компоненту установки на міжетнічне спілкування, змінилось мало та без відчутного впливу навчальної програми. Так треба відзначити, що практично кожен день взаємодіють (спілкуються) з представниками інших національностей, лише приблизно кожний десятий респондент: у "тестовому" дослідженні такий варіант обрали 11,9% опитаних, тоді як у "ретестовому" опитуванні у контрольній групі таких учнів було 13,2%, а у експериментальній – 12,8% школярів. Також дуже незначно змінилася частка учнів, які рідше взаємодіють (спілкуються) з представниками інших національностей: з 22,3% на час "тестового" дослідження ця частка перетворилася на 20,7% у контрольній групі та на 24,8% – у експериментальній. Мало змінилася й частка тих, хто відповів, що взаємодіє (спілкується) з представниками інших національностей лише кілька разів на рік. Таких учнів було 29,7% загалом у вибірці на момент "тестового" дослідження та стало 30,2% серед учнів, що увійшли до контрольної групи та 28,9% серед школярів, що склали експериментальну групу. Лише близько чверті опитаних учнів (22,8%) під час "тестового" етапу дослідження відповіли, що їм доводиться взаємодіяти (спілкуватися) лише з представниками своєї національності. Лише ледь помітно менша частка учнів в контрольній (21,6%) та експериментальній (22,6%) групах також обрали цей варіант відповіді. І тільки кожний десятий респондент не зміг обрати підходящого варіанту відповіді серед запропонованих альтернатив, таких учнів виявилось 13,4% у вибірці в цілому на момент "тестового" опитування, 14,3% – при "ретестовому опитуванні" серед школярів контрольної групи та лише 10,9% у експериментальній групі.

Емоційний компонент установки старших школярів на міжособистісне спілкування оцінювався на основі відповідей респондентів на питання "Як Ви ставитеся до взаємодії (спілкування) з представниками інших (не Вашої) національностей?". "Тестове" дослідження показало майже рівний розподіл опитаних за підгрупами, до яких потрапили учні, котрі не зважають на те, до якої національності належить співбесідник (28,7%), які прагнуть спілкуватися лише з представниками власної національності (26,7%) та яким не подобається взаємодіяти (спілкуватися) з представниками інших національностей (24%). Ретестове

дослідження показало такі результати. Як у контрольній, так і в експериментальній групі найбільш численною стала підгрупа тих школярів, яким все одно, до якої національності належить людина, з якою вони взаємодіють (спілкуються). Такі учні у контрольній групі склали третину всієї групи (33,6%), а у експериментальній – майже половину (42,8%).

Отже, якщо розглядати наповнюваність різних підгруп, то можна відзначити таке. Якщо до підгрупи учнів, яким подобається взаємодіяти (спілкуватись) з представниками інших національностей, в ході "тестового" дослідження входило 9,2% школярів, що взяли участь у дослідженні, то "ретестове" опитування показало, що у контрольній групі таких учнів стало 10,3%, а у експериментальній їх кількість зросла більш, ніж вдвічі – до чверті від загальної чисельності групи (24,6%).

Подібна тенденція спостерігається і щодо вибору варіанту "мені все одно, до якої національності належить людина, з якою я взаємодію (спілкуюсь)": якщо "тестове" дослідження виявило 28,7% школярів, які поділяють таку точку зору, то у контрольній групі таких учнів було вже близько третини (33,6%), а в експериментальній – 42,8%. Навпаки, у експериментальній групі спостерігається двократне зменшення частки учнів, яким не подобається взаємодіяти (спілкуватись) з представниками інших національностей – таких серед учнів цієї групи стало 11,8%, хоча "тестове" дослідження показало, що майже чверть опитуваних (24%) поділяли таку думку.

В контрольній групі частка таких школярів залишилася майже незмінною, порівняно із "тестовим" дослідженням – 25,5%. Подібна картина є характерною і для вибору учнями, що взяли участь у дослідженні варіанту відповіді "я прагну спілкуватися лише з представниками моєї національності". Так, у ході "тестового" дослідження було близько чверті (26,7%) школярів, які обрали цей варіант відповіді. У контрольній групі прихильників цього варіанту відповіді стало 22,1% від загальної чисельності групи. А у групі, яка відчула на собі експериментальний вплив, частка школярів, що обрали такий варіант відповіді, стало вдвічі менше – 13,3%. У той же час зовсім незначно змінилась частка учнів, які вагалися з відповіддю: їх було 11,4% при тестовому опитуванні, 8,5% у контрольній групі та 7,5% - у експериментальній.

Можна зробити висновок, що навчальна програма сильно вплинула на емоційний компонент установки на міжетнічне спілкування старших школярів, змістивши відповіді учнів, що взяли участь у дослідженні, в бік більш позитивного ставлення до представників інших національностей та взаємодії (спілкування) з ними.

Рівень розвитку поведінкового компоненту установки старших школярів на міжетнічне спілкування оцінювався на основі відповідей респондентів на питання "Чи виникають у Вас конфлікти через те, що оточуючі належать до іншої (не Вашої) національності?". У ході "тестового" дослідження учні, що взяли участь у дослідженні, за частотою виникнення конфліктів з оточуючими на підставі різної національної приналежності розподілились таким чином. Майже половина досліджуваних (48%) відзначили, що в них ніколи не виникають конфлікти з оточуючими на етнічному ґрунті, чверть учнів (25%) зазначили, що в них такі конфлікти виникають дуже рідко, а ще вдвічі менша кількість (12,6%) – що такі конфлікти виникають періодично. Таких учнів, в яких конфлікти на етнічному ґрунті виникають постійно, виявилось лише 4%, а кожний десятий (10,4%) не зміг відповісти на дане питання.

Якщо розглядати зміни, що відбулися в результаті експериментального впливу, то можна зробити такі висновки. Якщо при "тестовому" опитуванні 48% учнів, що взяли участь у дослідженні, відповіли, що конфлікти через належність оточуючих до іншої національності в них не виникають, то при "ретестовому" дослідженні в контрольній групі таких людей було 51,3%, а у експериментальній – 56,2%, що є помітним зростанням даного показника під впливом експериментальної навчальної програми. Чисельність тих школярів, в яких міжетнічні конфлікти виникають дуже рідко, дещо зменшилася через експериментальний вплив: при "тестовому" дослідженні чверть учнів обрали цей варіант відповіді, тоді як у контрольній групі все залишилось маже незмінним – респондентів, в яких конфлікти з іноземцями виникають дуже рідко, виявилось 24,6%. У той же час показники

експериментальної групи складають 21,3% учнів, в яких дуже рідко бувають конфлікти через належність до іншої національності.

Щодо періодично виникаючих конфліктів можна сказати таке. Лише трохи більше десятої частини респондентів вказали, що конфлікти через те, що оточуючі належать до іншої національності, виникають в них періодично. Так, у тестовому дослідженні та у експериментальній групі таких учнів було по 12,6%, а у контрольній групі цей показник зріс до 13,5%.

Інша картина спостерігається в найменш чисельній підгрупі респондентів – групі тих школярів, в яких конфлікти через те, що оточуючі належать до іншої національності, виникають постійно. Частка учнів, які обрали цей варіант відповіді, зменшується в залежності від групи: на час "тестового" дослідження таких учнів було 4%, у контрольній групі – 3,8%, а у експериментальній їх чисельність зменшилася до 2,5%. Не змогли відповісти на питання відповідно 10,4%, 6,8 та 7,4% респондентів.

Висновки. Таким чином, важливим критерієм, що визначає поведінку суб'єкта в ситуації міжетнічного спілкування, є відповідна установка людини. Внаслідок експериментального впливу рівень розвитку когнітивного компоненту установки на міжетнічне спілкування майже не змінився, оскільки показником є об'єктивні умови діяльності та спілкування респондента, що не можна легко змінити. Значно більших змін зазнав емоційний та поведінковий компоненти установки старших школярів на міжособистісне спілкування.

Література

1. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / Под. ред. В.А. Ядова. - Л.: Наука, 1979. - 264 с.
2. Татарова Г.Г. Методология анализа данных в социологии (введение). Учебник для вузов. — М.: NOTA BENE, 1999. - 286 с.
3. Толстова Ю.Н. Измерение в социологии: учебное пособие. – М.: КДУ, 2007. – 288 с.
4. Узнадзе Д. Н. Психология установки. – СПб.: Питер, 2001.

Надійшла до редколегії 24.02.2011

Кушнир Ю. В. Установка на межэтническое взаимодействие как критерий культуры межэтнического общения

В статье на основе экспериментального исследования раскрывается роль установки во время межэтнического взаимодействия, как одного из критериев культуры межэтнического общения.

Ключевые слова: установка, установка на межэтническое взаимодействие, компоненты установки, критерий культуры межэтнического общения.

Kushnir Yu. V. Setting on межэтническое co-operation as criterion of culture of interethnic communication.

The article, based on the pilot study the role of the installation is broken during the inter-ethnic cooperation, as one of the criteria for culture of interethnic communication.

Key words: installation, installation on interethnic interaction, the components of the installation, the criterion of culture of interethnic communication.